

Perekond Raus ENSV kaitseliinil

Valdur Ohmann

Viimasel ajal on kultuuriinimeste järel nuhkinud KGB majori Viktor Rausi nimi esile kerkinud nii meedias¹ kui ka KuKu klubi käsitlevates raamatutes. Paraku tuleb nentida, et ega sellest mehest suurt midagi teada ole, üksnes fragmendid siit-sealt, kui silmas pidada tema konkreetset KGB operatiivtööd. Isegi näopilti annab otsida. Viktor Rausi ümber olnud salapära on siiani püsinud, ehkki kultuuriinimestele oli tema nägu, vähemasti KuKu kliendina, üsnagi tuttav. Sealt on teda isegi purjuspäi välja veetud.²

Ent kust siis sai kõik alguse? Viktor Raus sündis 6. mail 1929 Virumaal Vaivara vallas. Tema vanemad olid Oskar (02.03.1902–24.08.1941) ja Marie Raus (16.07.1903–17.04.1980). Kahtlemata avaldas selles peres perekonnaliikmete käekäigule kõige enam mõju isa, seepärast oleks asjakohane ajas tagasi põigata. Oskar Raus sündis 2. märtsil 1902 Vaivaras väikemaapidaja peres. 4 klassi algharidust sai ta Perjatsi algkoolis Vaivara vallas. Vaatamata alghariduse omandamisele ei olnud tema kirjutamisoskus just kiita. 1940. aastal komparteile kirjutatud elulugu kubiseb rohketest kirjavigadest. Ent see selleks. Elukäik näis esitsa kulgevat õigeid radu pidi. Ajateenistus kaitseväes, 1925. aastal Vaivaras Kaitseliidu liikmeks astumine. Siis tulid aga tagasilöögid. Punavõimudele teatas Oskar Raus, et 1927. aastal heideti ta Kaitseliidust välja meelsuse pärast. Ise on ta väitnud, et

kaks vanemat venda teenisid raudteel: „Sotsiaalse arengu ja klassivõitluse käigu kohta sain mina juhtnööre 1917. a. revolutsiooni järele enda vennalt Bernhard Raus'ilt³ kes teenis tollal Venemaal Liigovas⁴ raudteel ja kodu käies levitas rongidel alati sotsiaalselt kirjandust. Kodus jättis minule alati prosüüre ja järgmisel korral kodu tulles eksamineeris mind eelmiste raamatute ulatuses, kus lahendas minule ise keerdsõlmed.“⁵ Ent need venna mõjutused polnud veel nii mõjusad, et 1924. aastal riigipöörajatega kampa lüüa. Vastupidi, sel aastal asus ta talupidajaks isatalus ja kommunistide riigipöördekatse järel leidis tee Kaitseliitu. Hiljem, 1940. aastal pehmendas ta uute võimude silmis oma otsust järgneva väitega: „1925. aastal Kaitseliidu formeerimisel astusin Kaitseliitu et näha saada nende sisemist korraldust...“⁶

Talupidamist võttis Oskar Raus üsna tõsiselt ja innukalt. Ta ise on selle kohta kirjutanud: „1924. aastast alates akkasin ise isatalu pidama, mis ostsin enda isalt. Et aga viimastel aastatel isal polnud väljast poolt oma majapidamist kusagilt tuetust saada siis olime võlgadega koormatud ja majad lagunesid. Et ehitusi korraldada selleks oli vaja sisse tulekuid korraldada milliseks sihiks seatsin endale maaparanduse. Korraldasin magistraalkraavi kaevamise millise töö ise tööartelliga läbi tegin sest eelarve oli kr 8,800. Aga et minul oli terve talu vee all, aga naabritel

¹ H. Valk. Kuidas ma rahva viinata jätsin. – Eesti Ekspress, 13.02.2010; Täismahus intervjuu: Heinz Valk meenutab legendaarset KuKut. – <http://menu.err.ee/v/uudised/kultuur/6b6a9f33-4d27-4ac1-8fc2-05a2c0cb50a9> – Vaadatud: 10.10.2014.

² A. Langemets: Kuku klubi – kerge laskuda, raske lahkuda. – Eesti Ekspress, 29.01.2010; <http://ekspress.delfi.ee/news/arvamus/andres-langemets-kuku-klubi-kerge-laskuda-raske-lahkuda?id=28829539> – Vaadatud: 29.10.2014.

³ Bernhard Raus (1888–1941?). Oli 1941 hävituspataljoni liige Virumaal.

⁴ Peterburi eeslinn.

⁵ ERAF, f. 10, n. 2, s. 151, l. 4. – Oskar Raus. Komparteeisse vastuvõtu toimik.

⁶ ERAF, f. 10, n. 2, s. 151, l. 6 p.

ainult heinamaad siis polnud nemad ültse nõus saarnase hinna juures kraavi kaevama. Tegin kalkulatsiooni kr. 5,550 ulatuses ja viisin selle töö artelliga enda juhtimisel läbi. Oma algatusel ka sai korralik tee tehtud mis varemalt täiesti puudus. Nüüd tegin halgust oma maakuivatusena. Kaevasin kraavisi ja küntsin sood. Võlgade õiendus piirdus ainult pikkendusega, sest antsin sealtki talust ära vendadele kummagile 1 lehma. Sellajal kui teised põllumehed said karjast raha sellajal polnud minul ültse loomi. Kasvatasin endale 3 lehma ja ostsin töö hobuse, aga siis tuli kriis ja minu majandus jäi ikkagi virelema.⁷

Sellise majandamise tulemuseks oli arusaadavalt lõhkilaenamine. Talu läks pangalaenu katteks oksjonile. Oskar Raus läks 1935. aastal esialgselt Kiviõli külje all Küttejõu lähedal asuvasse Irvalla külla. Temast sai ehitustööline. Küttejõu kaevanduse kaevur oli tema järgmiseks ametikohaks. Siin sai alguse ka tema töölisaktivisti aeg. Oskar Rausist sai Kaevandustööliste Ühingu küttejõu osakonna organisator. Aastast 1935 loodi Töörahva Ühisrinne, mis nägi ette koostööd kommunistidega. Oskar Rausist sai Töörahva Ühise

Väerinna toetaja. Viimase initsiatiivil hakkas majanduslikele nõudmistele lisanduma üha enam poliitilisi nõudmisi. Septembrist 1939 suleti Kaevandustööliste Ühing ning kaks selle juhti (Nikolai Nõmmik ja Oskar Raus) saadeti oma alalisest elukohast Virumaalt välja.⁸ Oskar Rausi elupaigaks sai Viljandimaa, kus tal oli kokkupuuteid Aleksander Jõeäär, hilisema Varesse valitsuse põllutöministriga. Võib vist kõhklusteta väita, et Oskar Rausi poliithullutajaks oli Virumaal sots Nigol Andresen ja Viljandimaal Aleksander Jõeäär. Seega osutusid lihtsakoelisel Vaivara talumehel olevat üsna kõrgetasemelised peapööritajad. Oskar Rausile tundusid pärast 1940. aasta juunipööret kõik teed valla olevat. Ent asjad kulgesid teisiti. Oskar Rausi kihutuskõne Kiviõli külje all Savala seltsimajas nurjati. Kohaletulnud rahvahulga vahelehhüüded ei võimaldanud kõnet pidada ega ülesannet nõuetekohaselt täita.⁹ Hiljem on julgeolekutaustaga noorim poeg Viktor Raus kirjeldanud seda ajajärku nõnda: „„Riigikukutaja“ laste rasked katsumused lõppesid juunis 1940. aastal, kui eesti töötav rahvas raputas oma turjalt muidusööjad. Isa

Oskar Raus
1930-ndatel
töölisaktivistina.
ERAF. f. 10, n. 2, s. 151,
l. 10p

Määratakse sihid, —
siis tulevad pioneerid ja rajavad tee —
ja järele sammuvad lõpmatud hulgad.

OSKAR RAUS

Meie tee on õige

Oskar Raus

sündinud 12. märtsil 1902. a. Vaivara vallas Virumaal, väikepõllumehe pojana. 1927. a. Üle riiklikus Maatöörahva Ühisuses. Küttejõu põlevkivi kaevandusesse siirdus 1935. a. Aitas aktiivselt kaasa Kaevandustööliste Ühingu Küttejõu Osakonna organiseerimisel. Kaevandustööliste Ühingu juhatusesse valitud 1936. ja 1937. a. Praegu Ühingu ja Küttejõu Osakonna esimees.

⁷ ERAF. f. 10, n. 2, s. 151, l. 4.

⁸ O. Kuuli. Maakera pöördub itta. Tallinn, 1978, lk. 90.

⁹ H. Lindmäe. Suvesõda Virumaal 1941. II osa. Tartu, 2002, lk. 107.

tuli tagasi ja hakkas Kiviõli Põlevkivikaevanduste Töölise Ametiühingu Keskkomitee esimehena elu ümber korraldama. Ta esines loengutega, pidas töölistega nõu tootmisküsimustes, sõitis pidevalt Rakveresse ja Tallinna. Töölised hindasid ja austasid isa. Tundsid sellest suurt rõõmu.¹⁰

Raske öelda, kas tegemist oli julgeolekutöötaja poliitpropaganda, teismelise lapse lapsepõlvest kaasa võetud väärkujutelmadega või küünilise valega. 9. augustil 1940 kirjutas Oskar Raus avalduse komparteeisse astumiseks. Soovitajateks Karl Ross¹¹, Indrek Kongi¹² ja Rudolf Treirat^{13, 14}.

Ehkki Kiviõli kandis kippusid asjad ebaõnnestuma, ei lasknud Oskar Raus end heidutada ja suundus oma kodukanti. Vaivara surnuaial avati juba 12.10.1924 Vaivara Vabadussõja mälestussammas, mille autoriks Voldeemar Mellik. See oli valmistatud Saaremaa dolomiidist ja läks maksma üle 300 000 marka.¹⁵ Ajalehes ilmunud eelteate kohaselt pidi avamine tulema rahvarohke ja pidulik. 1940. aastal pidas punavõim paslikuks sammastega rammu katsuda. Ajalooallikad räägivad, et Vaivara mälestussammas lõhuti 7. novembril kaevandustöölise ninahe Oskar Rausi eestvõttel.¹⁶ Oskar Rausil jäi nägemata, et

Vaivara Vabadussõja ausammas. Lõhati Oskar Rausi eestvedamisel 1940. a. Foto: erakogu.

veel enne NSVL kokkuvarisemist taastati Vaivara Vabadussammas. Selle taasavamine toimus Vaivara kalmistul 26.06.1991.

¹⁰ V. Raus. Kuhu jäi isa? – Suure võitluse algus. Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut. NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi filiaal. Tallinn, 1965, lk. 704.

¹¹ Karl Ross (25.03.1900 Peterburi kubermangus – 31.12.1943) oli Kiviõli algkooli õpetaja kuni 1940. aastani. ENSV Virumaa prokurör 1941. Tema vahendusel toimusid repressioonid läbi punase Nõukogude aasta. Vennad Friedrich ja Heinrich osalesid 1924. a. detsembri riigipöördekatse ja põgenesid pärast seda Puna-Venemaale. ERAF, f. 10, n. 2, s. 160, l. 2, 5; ERAF, f. 1, n. 6, s. 3108, l. 5, 8.

¹² Indrek Kongi (13.01.1910 Virumaa Roela – 1959), kes oma poliitilised vaated olevat saanud 1932. a. Vassili Riisilt (hilisem küüditaja). Kiviõli kaevanduse kaevur 1938–1940. Sai 1940. a. juunipöörde järel „Eesti Kiviõli“ kaevandusala abikomissariiks. Seejärel Kiviõli ja ümberkaudsete tööstusettevõtete direktor. Hävituspataljoni 1941, hiljem laskurkorpuses politruk. Partei karistas teda 1948–1956 korduvalt süstemaatilise joomise ja huligaanitsemise eest. ERAF, f. 10, n. 2, s. 57, l. 1–2, 4p.; ERAF, f. 1, n. 6, s. 1228, l. 5p., 12.

¹³ Rudolf Treirat (12.05.1905 Saaremaa Lümada – 1985 Saaremaa) 1930-ndatel Kiviõlis kaevur. 1940. a. Rahva Omakaitse kohalik juht Rakveres ja Kiviõlis juulis 1940. a. Virumaa NKVD-s, samas Kõrgemas NKVD koolis kuulaja, juunist 1941 taas Virumaa NKGB-s. Järgnes taas NKVD kõrgem kool Moskvas 1942. Seejärel julgeolekutööl Leningradis, Vologdas, Molotovis, Kuibõševis, Novosibirskis. Siis sõjaväes, kuni Eestisse tagasitulekuni. MGB Saaremaa osakonna operatiivvolinik 1947–1948. Seejärel Teraviljasalve Kuressaare Varumispunkti direktor. Mõisteti süüdi riigivara riisumise eest. Karistuseks määrati 9 aastat vabaduskaotust. Vabanes amnestiaga ennetähtaegselt. Viimased andmed pärinevad juulist 1954, kui kakles viinavõtmise käigus oma korteris Kingissepa miilitsaosakonna ülemaga ja peksti tühjade viinapudelitega vastastikkü püü puruks. ERAF, f. 10, n. 2, s. 205, l. 2, 4; ERAF, f. 1SM, n. 2, s. 1333, l. 1–2; ERAF, f. 2150, n. 3, s. 171, l. 1; ERAF, f. 1, n. 7, s. 8793, l. 1, 6, 48–49, 57.

¹⁴ ERAF, f. 10, n. 2, s. 151, l. 1, 7–9.

¹⁵ Virumaalt. Mälestussamba avamine Vaivara surnuaial. – Põhja Kodu, 11.10.1924.

¹⁶ H. Lindmäe. Suvesõda Virumaal 1941. II osa. Tartu, 2002, lk. 88.

Ent „rahvavõimu“ esindaja viha ja raev ei taltunud. Pole teada, kas Oskar Raus oli osaline ka 1941. a. juuniküditamisel, kuid pole imekspandav, kui ta jõudis selleski aktsioonis osaleda. Sõja puhkemise järel moodustati Kiviõli hävituspataljon. Hävituspataljoni liikme Voldemar Siili meenutuste kohaselt sai hävituspataljoni komissariks Oskar Raus. Hävituspataljoni staap oli algul endine puust vene kiriku hoone, hiljem Kiviõli rahvamaja.¹⁷ Viimasega on seletatav ka asjaolu, miks ümberkaudsed metsavennad võtsid ette mitu rünnakut Kiviõlis.¹⁸ Neist ohvritehkeim oli 1941. a. juuli algul Kiviõli rahvamaja ründamine. Metsavendade rünnaku sihtmärgiks oli ka Oskar Raus, kelle punavõimuaegne tegevus oli rahva õigustatud pahameele esile kutsunud. 28. juunil 1941¹⁹ ründasid metsavennad muude objektide seas ka Rausi korterit Kiviõlis Kuuse tänav 1.²⁰ Teistkordne otseselt Rausi vastu suunatud rünnak toimus juuli algul. Albert Mitt meenutab metsavendade rünnakut: „See leidis aset päise päeva ajal. Rünnati korraga Kiviõli rahvamaja ja kaevandustööliste ametiühingu ruume ning käitisekomiteed. Kaevandustööliste ametiühingu esimees sm. Raus oli parajasti ametiühingute ruumides ja varjas end ühes perekonnaga keldris. Elukorter asus neil teisel korrusel. Hiljem selgus, et nende eluruumide seinad olid tihedasti kuulidest läbi lastud.²¹ Siingi on asjast omalaadne versioon Viktor Rausil, mis kõlas järgnevalt: „Uue ühiskonnaga, kus ei olnud

rõhujaid ega rõhutavaid, ei olnud rahul endised kaevanduse peremehed, hallparunid ja nende käsilased. Nad olid rästikutena vait ja ootasid parajat juhust salvamiseks. See tuligi. 28. juunil 1941 võeti maja, kus elasime ja kus paiknes ametiühingu- ja komsomolikomitee, tule alla.“²²

Hävitajate ülesanne oli hävitada, jätta maha laastatud maa. Virumaa parteikomitee instruktor Erich Lausik²³ ja Oskar Raus asusid Kiviõli tehast mineerima.²⁴

Kui sakslased olid lähenemas Kiviõlile, otsustasid Erich Lausik ja Oskar Raus minna seniks maa-alustesse kaevanduskäikudesse varju, kui rinne üle nihkub, ja siis jäädagi sinna. Lausik meenutab: „Viisime endile toidutagavarad maa alla ja viibisime seal ise päeva-poolteist. Koos meiega oli ka miilits Biider²⁵. Meie maa alla minemise aegu asus front Kabala jaama juures. Lahingukäigu lähenedes hakkas aga tulema elanikke samasse kaevandusse ja meid lahutas neist ainult paari meetri paksune lahtisest paekivist üles laotud sein, millest kostis läbi vähimgi häählitsus. Läksime uuesti välja vaatama, kui võrd on veel võimalusi väljatulemiseks. Väljas sain Rausi venna käest teada, et asunduses liiguvatki juba jutt, et Raus ja Lausik ning Biider asuvat allmaakaevanduses peidus ja et keski poolakas olevat seda kõnelenud suure rahvahulga juuresolekul. Läksin maa alla tagasi ja teatasin sellest Rausile. Otsustasime välja tulla, kuna polnud enam mõtet jääda.“²⁶

Edasi hakati suunduma Kohtla-Järve suu-

¹⁷ Sortside saladused. Virumaa kommunistid kutsetööl X. II osa. Koostanud M. Arold. Tungal, 1999 (Täht, Võru), lk. 40.

¹⁸ Metsavendade lahingu põhjalikku ülevaadet vaata: Metsavennad Suvesõjas 1941. Eesti relvastatud vastupanuliikumine Omakaitse dokumentides. Koostanud T. Noormets. Tallinn, 2003, lk. 498–507.

¹⁹ Mälestustes esineb faktiviga. Seda faktiviga on hiljem korranud ka Viktor Raus. Õige on 1. juulil 1941.

²⁰ Sortside saladused. Virumaa kommunistid kutsetööl X. II osa, lk. 42–43.

²¹ Sortside saladused. Virumaa kommunistid kutsetööl X. II osa, lk. 177.

²² V. Raus. Kuhu jäi isa? – Suure võitluse algus, lk. 705.

²³ Erich Lausik (20.01.1914 Erra, Virumaa – 21.03.1949 Rakvere). 1940. aasta juunipöörde järel EKP Virumaa komitee töötaja. 1941. suvel hävituspataljoni liige. Nikolai Karotamm, EK(b)P KK I sekretär, on kirjutanud omakäelise märkuse dateerituna 24.03.1949 – „lõpetas meeltesegaduses elu enesetapuga“. ERAF, f. 1, n. 6, s. 1617, l. 27.

²⁴ Sortside saladused. Virumaa kommunistid kutsetööl X. II osa, lk. 135.

²⁵ Karl Biider (18.04.1916 Virumaa Sõmeru vald Uhtna – 18. või 19.08.1941 Kingissepa all lahingus). Kiviõli käitise natsionaliseerimiskomitee liige, komissari asetäitja 1940. Septembrist 1940 Kiviõli miilitsavolinik. ERAF, f. 1SM, n. 2, s. 5839, l. 8, 10, 28; Sortside saladused. Virumaa kommunistid kutsetööl X. II osa, lk. 143–144.

²⁶ Sortside saladused. Virumaa kommunistid kutsetööl X. II osa, lk. 137–138.

Vaivara lastekodu 1930-ndail. Foto: erakogu.

nas, kuid Raus pöördus teelt tagasi, et õhku lasta tehased.

Eelnenust võib välja lugeda ühte. „Rahvavõimu“ esindaja Oskar Raus oli väga hästi aru saanud oma nurjatuste ulatusest ja pelgas rahvast nii paaniliselt, et pidas paremaks oma varjupaiga hüljata.

Järgnevalt tegutses Oskar Raus juba Vaivaras, oma kunagises kodukandis. Herbert Lindmäe raamatus „Suvesõda Virumaal 1941“ on üksikasjaline kirjeldus Vaivaras toimunud: „Vaivara vallas põlesid 56 talu hooned, põletati maha äsjaavalminud vallamaja (sisse põles ka 13 000-köiteline raamatukogu, Vaivara raudteejaam koos kaubaaida ja sealse hoonestikuga, tarvitajateühingu suur kahe-, osalt kolmekorruseline kaubamaja Vaivara raudteejaama vastas (kaubamaja valmis mõned kuud varem ja seal paiknes ühingu peakauplus, samuti ajakohane tapamaja, lao- ja kõrvalruumid), Vaivara kartuliühingu piiritusevabrik ühes kõrvalhoonetega, Jõhvi piimaühingu Konju koorejaam ning Sillamäe apostliku õigeusu kirik. Hävisid Vaivara kiriku torn ja katus, samuti aknaraamid. Vaivara

mõis, kus asus ka lastekodu, põletati maha koos kõigi kõrvalhoonetega. Koolijuhataja Johannes Kraaviku perekond oli Uus-Sõtkel oma maja keldris varjul. Sellele vaatamata elamu süüdati.“²⁷ Arvatavasti see jäi ka üheks viimaseks Oskar Rausi hävitusaktsiooniks. Virumaa Teatajas on Vaivara hävitustöö lõpetusena kirjas järgmine lõik: „Mõni aeg hiljem tabasid Viivikonna omakaitselased Viivikonna külast ühe talupidaja rehe laudilt Virumaa suurema võimumehe, kompartei esimese sekretäri Stamme ja kommunist Rausi. Mõlemad püüdsid metsa põgeneda, kuid langesid omakaitselaste kuulidest.“²⁸

Aastast 1978 käivitus ajakirjanduslik aktsioon, et välja selgitada EKP Virumaa maakonnakomitee hukkumise täpsemad asjaolud. Seda seoses Alfred Stamme 75. sünniaastapäevaga. Siinkohal astub mängu Oskar Rausi poeg, KGB 5. osakonna töötaja Viktor Raus. Ajalehes Punane Täht on 20.04.1978 kirjas järgnev: „A. Stamme hukkamisse toob selgust Viktor Rausi artikkel „Kuhu jäi isa?“, kus on kirjutatud, et A. Stamm, O. Raus ja S. Harkmann varjasid end Viivikonnas Paul

²⁷ H. Lindmäe. Suvesõda Virumaal 1941. II osa. Tartu, 2002, lk. 438.

²⁸ Aasta eest jäi Vaivara ahervaremetesse. – Virumaa Teataja, 20.10.1942, nr. 94.

Orgulase talus. Selles talus oli varjanud end üks reetur, kes tahtis ennast fašistide silmis rehabiliteerida. Ta saatiski Vaivara omakaitse ülemale Aleksander Suitsule teate, et Paul Orgulase talus on varjul kolm kommunisti. Teate põhjal tulid omakaitseelased kohale. Talu heinaküüni sisse piiranud, ronis üks fašistidest heinaküüni lakka. O. Raus avas tule ja haavas ülesronijat. Seejärel viskasid omakaitseelased granaadi ja tapsid O. Rausi. Pärast plahvatust hüpanud lakast alla Alfred Stamm, kes sealsamas maha lasti....²⁹

Ent seegi pole kogu tõde, vaid pooltõde. Nõukogude korra ajal oli see võimuesindajatel kombeks. Tõde päevavalgele tuua – selline asi tuli ette vaid haruharva.

Riiklik julgeolek avas 1952. aasta augustis kriminaalasja Paulus Madise p. Orgulase kohta (sünd. 1902. a.). Tegemist on sellesama Paul Orgulasega, kellest mingil põhjusel oli saanud Paulus. Toimiku kaante vahelt selgub, et Paul Orgulas andis ise Omakaitsele üles tema heinaküüni varjuvad kommunistid. Küsimuse peale, miks ta seda tegi – oli ju Oskar Raus tema kauge sugulane –, sõnas mees omakaitselastele, et tema ei taha varjata mõrvarit, kuna Oskar Raus oli tapnud Plinki Perjatsi külas.³⁰ Tõepoolest! Tänapäevaks on täpsemalt teada, kes oli tapetu. Selleks oli Robert Plink (sünd. 05.09.1903 Virumaal Vaivara vallas), mõrvatud Vaivara vallas Perjatsi külas 16.08.1941.³¹ Olgu märgitud, et Robert Plink oli lihtne ehitustöölaine.³² Mis vimma Oskar Raus tema suhtes pidas, kes seda enam teab. Samast Orgulase toimikust selgub, et Omakaitse liige Elmar

Vellak³³ oli see, kes hakkas operatsiooni käigus ronima Orgulase heinaküüni lakka, mille peale Oskar Raus avas tule ja selle käigus sai Vellak käest haavata. Vellak heitis seejärel küüni lakka granaadi, mille läbi Oskar Raus justkui leidis oma otsa. Samas olevat Salme Harkmann, ainus operatsiooni käigus ellujäänud, tunnistanud, et Oskar Raus lõpetas elu enesetapuga. Alfred Stammiga oli küll asi selge. Pärast granaadi plahvatust hüppas ta heinaküüni lakast alla, mille järel tabas teda Gerhard Laaneküti³⁴ surmav kuul.³⁵ On selge, et Oskar Rausi hävitustegevus Vaivara kandis sütitas ka sealsetes inimestes vaenulaine tema vastu.

Ent ka Oskar Rausi järeltulijad valisid Eesti-vastase ja vaenava tee ning hoiakud. Vanim poeg Elmar (sünd. 1921) astus kohe 1940. a. komsomoli. Edasi kulges tee Virumaa 6. hävituspataljoni. Üks märges tema kohta on raskelt haavata saamine 20.–23. augusti paiku 1941. a. Narva jõe taguse Kingissepa linna juures.³⁶ Hävitajana tema tegevuse kohta andmeid ei leidunud, erinevalt isast. Aga üks see olnud ikka hävitatud maa taktika elluviimine, mis hävitajate põhitegevuseks toona oli. Haavatuna evakueeriti ta NSVL tagalasse. Mõnda aega oli ta Tšeljabinski traktoritehases. 19.01.1942 on ta vabatahtlikuna Eesti Laskurdiviisis. Jalaväeluure rühmakomandör nooremseersandi auastmes.³⁷ Arvatavasti seal Elmar Rausi elutee katkes. Viktor Raus näis küll teadvat, et tema vend Elmar Raus langes Velikije Luki lahingus 24.02.1942.³⁸ Tõsi, muudest allikatest ei õnnestunud sellele faktile kinnitust leida.

²⁹ B. Gorbunov. Ta võitles töörahva õnne nimel. 75 aastat Alfred Stamme sünnist. – Punane Täht, 20.04.1978.

³⁰ ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 16147, l. 146. – Paul(us) Madise p. Orgulase MGB kriminaalasi. Kohus määras Paul Orgulasele karistuseks 25+5 koos kogu vara konfiskeerimisega. Vabanes kinnipidamiskohast 1960. a.

³¹ Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised. 3. köide. Koostanud L. Õispuu. Tallinn, 2005. <http://www.okupatsioon.ee/et/memento-2005/80-p2005> – Vaadatud 23.10.2014; H. Lindmäe. Suvesõda Virumaal 1941, lk. 436; Punane terror. Koost. M. Laar ja J. Tross. Välis-Eesti EMP, Stockholm, 1996, lk. 316.

³² ERA. f. 4342, n. 1, s. 1685 – Plink, Robert; ehitustöölaine 1940. a.

³³ Elmar Augusti p. Vellak (05.02.1914 Tallinn – 24.11.1988 Harjumaa). Elmar Vellak oli 1951. a., ülekuulamise ajal pime, käsi vigastatud. Repressioone tal taluda ei tulnud, kuna stalinlik GULAG ei vajanud tööorjusse töövõimetuid. Vt. ka Vellaku ülekuulamine ERA, f. R-59, n. 1, s. 25, l. 82.

³⁴ Gerhard Laaneküti (25.11.1910 Illuka, Virumaa – 1972).

³⁵ ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 16147, l. 145p.

³⁶ ERAF, f. 10, n. 35, s. 1, l. 14p. – 15. – ENSV Viru maakonna 6. hävituspataljoni kuulunute nimestik.

³⁷ ERAF, f. 32, s. 12, s. 170, karp 9. – Tööpataljonidesse saadetud isikute tähestikkartoteek (1942).

³⁸ E. Hion. Saatust ei valita. Tallinn, 1990, lk. 172.

Oskar Rausi ülejäänud lapsed – Endel Raus (sünd. 17.08.1925 Vaivara vallas Perjatsi külas), Henno Raus (sünd. 27.08.1927 Vaivara vallas Perjatsi külas) ja Viktor Raus (sünd. 06.05.1929 Vaivara vallas Perjatsi külas) – evakueeriti tagalasse. Henno kirjutab oma eluloos nõnda: „Meie jäime elama Nõukogude Liidus Tšuvassiasse, kus elasime umbes kaks kuud. Teada saades, et tädi oli Vaivara lastekoduga evakueerinud Sverdlovski obl. Nevjanski linna ja meie sõitsime ka sinna. Mind ja nooremat venda võeti lastekodusse kasvandikuks, ema ja vanem vend jäid lastekodusse töölisteks.“³⁹

Detsembrist 1944 tuldi taas Eestisse tagasi ja tasapisi jõudis päralt teadmine, et Oskar Rausi ja tema vanimat poega Elmarit pole enam elavate kirjas. Arvatavasti see teadmine, võimalik, et ka miski muu mõjutas ülejäänud perekonnaliikmete elukäiku.

Endel Raus oli jaanuarist 1945 Tallinnas 5. miilitsajaoskonnas ametis miilitsavolinikuna. Tõmme Virumaale, isa kuritegude paika, mida pojad teadsid olevat kangelastegude paigana, oli tugev. Oktoobrist 1946 kuni jaanuari lõpuni 1951 oli ta juba Kiviõli miilitsajaoskonna rajoonivolinik.⁴⁰ Töö käigus osales Endel Raus ka metsavendadevastastes operatsioonides. Väidetavasti võeti operatsioonidele kaasa ka teismelisi noorukeid. Nii olevat neis osalenud Viktor Raus

ja nende tädipoeg Helmuth Kriisk. Viimane sai kolmetunnise Heinassaare lahingu käigus surma.⁴¹ Viktor Rausi hooplemine operatsioonis osalemise kohta on kirja pandud 1990. aastal.⁴²

Heinz Valk teadis rääkida, et KuKu klubis oli Viktor Raus rääkinud niisugust räiget juttu, mis kõlas järgnevalt: „Me vahistasime Heino Lipu venna. Vangistatuid piinati. Elusalt kinnipeetud metsavennad sunniti kuuma pliidi peale.“⁴³ Üks, mis kindel – tegemist on Viktor Rausi väljamõeldisega, milles temal endal osalust polnud. Heino Lipu vend arresteriti 28.10.1944.⁴⁴ Rausid jõudsid Eestisse alles detsembris 1944. Ka metsavendade piinamine pliidil ei saanud tulla kõne alla, sest Heinassaare lahing, kus Viktor Raus oma sõnul osales, lõppes nii, et vangilangenuid ei olnud kummalgi poolel. Jääb üle, et Viktor Raus võis ühte-teist kuulda oma vanematelt vendadelt või hilisematelt kolleegidelt KGB peamajas. Muidugi esines toona ka vangivõetute piinamisi, aga kas sellisel viisil, selle kohta puuduvad dokumentaalsed kinnitused. Eks see ole pigem näide, mis radu pidi julgeolekumeeste mõte liikus.

Metsavendade püüdmisele ja miilitsakarjäärile tuli Endel Rausil siiski ootamatu lõpp. ENSV riiklikule julgeolekuministrile polkovnik Moskalenkole edastati 1950. aasta algul eriteadaanne.

ERITEADAANNE

/relvastatud bandgrupi rünnakust kauplusele nr. 11/

30. märtsil 1950. aastal kell 16.35 kaks tundmatut meest vanuses 20–27, kõrget kasvu, varustatud saksa automaadiga, teine keskmist kasvu umbes 30 aastane, varustatud püstoliga, sisenesid kauplusesse nr. 11, mis asus Jõhvi maakonnas Erra vallas Irvala külas. Kaupluse nr. 11 juhatajal Ants Kallasel ja kaupluse müüjal Normaku Leidal ning ostjatel käsutati: „Käed üles, ärge liigutage.“

³⁹ ERAF, f. 31, n. 5, s. 1044, l. 4 – Henno Oskari. p. Raus. ELKNÜ kaadritoimik.

⁴⁰ ERAF, f. 31, n. 5, s. 1044, l. 4.

⁴¹ J. Pihlau. Eestlaste põgenemised Läände: ärahüppajad I. – Tuna 2003, nr. 1, lk. 94. Heinassaare lahingust loe täpsemalt: J. Pihlau. Heinassaare lahing 29. märtsil 1946. – Mälestusteleht. Alutaguse Memento. Märts 2002, nr. 12, lk. 5.

⁴² E. Hion, lk. 173.

⁴³ Autori vestlus Heinz Valguga 11. 02. 2015.

⁴⁴ Erik Juliuse p. Lipp, sünd. 31.03.1913 Virumaal Maidla vallas Sala külas. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 6348. TPI üliõpilane, arresteriti 28.10.1944 Tallinnas Mäekalda 41–3, tribunal 26.02.1945, §58-1a, 20+5. Oli Saksa sõjaväes ja Omakaitstes. Hoidus Punaarmee ja ühines metsavendadega. Suri kinnipidamiskohas Sevostlagis 01.02.1946.

Sel hetkel jooksid kauplusest välja tänavale mõned ostjad, müüja Leida Normak jooksis teisele korrusele telefoni juurde, et teatada toimunud bandiitide rünnakust Küttejõu hävituspataljoni rühma komandörile Golubevile.

Sel momendil tegi üks bandiit püstoliga lasu L. Normaku poole, kuid ei tabanud.

Automaadiga varustatud, kõrget kasvu relvastatud bandiit oli kaupluse ukse juures. Teine, lühemat kasvu püstoliga relvastatud, läks kassa juurde, kust võttis umbes 1000 rubla, mille järel läks riiete juurde ja hakkas võtma vihmamantleid ja palituid, visates nimetatud asjad teisele tundmatule, kes seisis automaadiga ukse juures.

Andes nii 3 meeste mantlit, ühe laste palitu, 3 vihmamantlit, aga ise, enne lahkumist, võttis kaasa 2 meeste ülikonda.

Saades teada kaupluse nr. 11 ründamisest, Küttejõu hävituspataljoni rühma komandör Golubev koos miilitsa jaoskonnavoliniku Rausiga jooksid ülalnimetatud kaupluse juurde. Teel, kaupluse nr. 12 juures oli hoburakend, mille Golubev ja Raus võtsid ja sõitsid sündmuskohale, jõudmata siiski kaupluseni nr. 11, kus toimus röövimine. Umbes 300 meetrit varem tuli neile vastu kaks tundmatut inimest. Üks relvastatud automaadiga, avas tule Golubevi ja Rausi suunas, mille tulemusena tapeti Lügänu kolhoosile „Komsomolets“ kuulunud hobune. Golubev sai kergelt haavata vasaku jala varbast, Raus aga paremast jalast.

Sellel ajal tulevahetusega seotud Golubevile tuli appi ENSV MGB Jõhvi operatiivvoliniku abi nooremleitnant Fedorovitš, hävituspataljonide võitlejad E. V. Kesküla ja S. Kops. Bandiidid, märgates hävituspataljoni võitlejate lähenemist, hakkasid taganema Lügänu valla Lahi küla poole, visates teele kõik röövitud asjad. Jälitamise ajal üks bandiit, kes oli relvastatud saksa automaadiga, tapeti hävituspataljonide võitlejate E. V. Kesküla ja S. Kopsi poolt. Teine bandiit, püstoliga varustatud, varjus, võttes kaasa päeva kassa 2000 rublaga. Sündmuskoha, kaupluse nr. 11 vaatluse käigus leiti kaks püstoli TT padrunikest. [– – –]

Tapetud bandiidi isiku tuvastamisel tehti kindlaks, et selleks oli Virumaa Palmse valla Lahi küla endise elaniku Ülo Johannese p. Liikane. [– – –]⁴⁵

Vähem kui aasta pärast toda sündmust lahkus Endel Raus miilitsast töölt. Tema ankeetandmetes on kirjas: Teenistusülesannete täitmisel 30. märtsil 1950 paremast jalast haavatud. III grupi invaliid.⁴⁶

Ega edasinegi kiita olnud. Järgnesid kõrtsikaklused, noavälgutamised kuni kergete kehavigastuste tekitamiseni, kriminaalkaristus ja NLKP-st väljaheitmine 1957. aastal. Kuulsusetu lõpp, nii nagu hävituspataljonlastest isal Oskaril ja vanemal vennal Elmaril. Endel Raus suri 26.09.1992 Ida-Virumaal,

olles ära näinud Eesti Vabariigi taasiseseisvumise. Selle, mille vastu ta ise oli invaliidistumiseni, relv käes, astunud.

Henno Rausi karjäär algas 1945. aastal pärast komsomoli astumist kohe komsomoli liinis. Aastail 1945–1946 oli ta Virumaal Assamallas komsorg, 1946–1947 ELKNÜ Virumaa komitee instruktor. Järgnes töö julgeolekus. Henno Raus töötas ENSV MGB Väike-Maarja operatiivpunktis operatiivvoliniku abina.⁴⁷ Paraku ei õnnestunud mingeid andmeid leida tema julgeolekuperioodist.

Ülo Liikane. MGB operatiivtöötajate poolt tapetud metsavend.
ERAF. f. 131SM, n. 1, s.198b, l. 31a

⁴⁵ ERAF, f. 131SM, n. 1, s. 198b, l. 29–31.

⁴⁶ ERAF, f. 1, n. 7, s. 7028, l. 3.

⁴⁷ ERAF, f. 31, n. 16, s. 647, l. 2-3. Raus, Henno Oskarovitš. ELKNÜ kaadritoimik.

KGB major Viktor Raus kolleegidega ENSV julgeolekukomiteest 1980-ndatel. ERAF. f.139SM, n. 1, s. 320, l. 1

Aga selge on see, et aastail 1947–1948 Väike-Maarja piirkonnas toimunud sündmuste ja intsidentide keskmes pidi ta olema. Juba ametipost nõudis seda. Henno Raus suri 24-aastasena 18.07.1952 liiklusõnnetuse tagajärjel.⁴⁸ Ta on maetud Rahumäe kalmistule.

Ja olemegi jõudnud suure kaarega loo alguses mainitud Viktor Rausi, Rauside perekonna noorima võsuni. Viktor Rausil pidi olema õnne, kui ta käis oma vanema venna ja tädipojaga, nende endi terminoloogia järgi „bandiite nabimas“. Helmuth Kriisk jäi mäletatavasti 1946. aastal ju elutuna lahinguväljale lamama. Aga see õnn hakkas mõne aja järel justkui ära pöörama, Viktor Rausi kahjuks. Vähemalt esitsa oli see nii.

Tema käekäigu kohta on andmeid 1950. aastast. Nimelt arutas EK(b)P Jõhvi maakonnakomitee büroo oma istungil Viktor Rausi ÜK(b)P liikmekandidaadiks võtmist. Sealt nähtub, et viimases klassis keskharidust omandav noormees töötas tol hetkel Küttejõu kaevanduses lukksepana. 30. mail 1950 kinnitati lõplikult tema kandidatuur kompartei liikme

kohale.⁴⁹ Esialgne edu osutus üürikeseks. Juba 20. juunil 1950 arutas EK(b)P Jõhvi maakonnakomitee büroo Viktor Rausi personaalküsimust. Selles on kirjas järgnev: „Muuta EK(b)P Jõhvi maakonnakomitee otsus 30. maist 1950. aastast, keeldudes sm. Viktor Oskaroviš Rausi vastuvõtmisest ÜK(b)P liikmekandidaadiks kui „moraalselt ebakindlat ja poliitiliselt ettevalmistamatut parteisse astumiseks“. Tallinna Merekoolist saadud andmetel selgus, et Viktor Oskaroviš Raus oli üks deboš⁵⁰ organisatoreid tüdrukute ühiselamus Tallinnas 26. oktoobril 1949. Ränga distsipliinirikkomuse eest kustutati ta merekooli kursantide nimekirjast.⁵¹ Sellega näis olevat kriips peale tõmmatud karjääri arengule perekondliku liini traditsioonide järgi. Isa ja vennad olid kas hävitajad, julgeoleku või miilitsavormis Nõukogude korrakaitsjad.

Viktor Rausil õnnestus järjekordsel katsel 1954. aastal, pärast selja taha jäänud pahan-dusi saada NLKP liikmeks.⁵² Sama aasta juunis astus Viktor Raus abiellu ja abikaasa andmetel töötas Viktor toona sõjaväeosas

⁴⁸ ERAF, f. 287, n. 53, s. 359, l. 6 p. – Viktor Rausi abikaasa Aino Rausi EKP Tallinna Linna Keskrajooni komiteele esitatud elulookirjeldus.

⁴⁹ ERAF, f. 1786, n. 1, s. 97, l. 61–62. – EK(b)P Jõhvima komitee büroo protokollid.

⁵⁰ Deboš – tähistab vene keeles räiget mürglit, märatsemist, kaklust. Paraku pole võimalik tagantjärele detailsemalt ja täpsemalt määratleda, millega tegu, sest vastavaid Tallinna Merekooli materjale arhiivis pole.

⁵¹ ERAF, f. 1789, n. 1, s. 97, l. 112.

⁵² ERAF, f. 287, n. 53, s. 359, l. 6 p.; ERAF, f. 9521, n. 9, s. 13, l. 13.

leitnandina.⁵³ Hilisemates ankeetandmetes või elulugudes märgib abikaasa oma mehe töökohaks 1950-ndate II poolel ja 1960-ndate algul pk. 136 ehk postkast 136, aga see on pigem jälgede segamiseks.⁵⁴ 1960. aastast, Viktori abikaasa NLKP-sse astumisel on postkastist 136 saanud KGB-lasest kaasa töökohaks täpsustavalt: konstruktorite büroo p/k 136.⁵⁵ Vististi 1955. aastast oli Viktor Raus juba ENSV KGB teenistuses, kuhu ta jäi püsima kuni 1985. aastani.⁵⁶ Tema tolleaegse tegevuse kohta pole arhiiviallikaid, sest operatiivtöö materjalid neist aastatest pole Riigiarhiivi seinte vahele jõudnud. KGB kandis selle eest hoolt ja ajavahemikul 1988–1991 jõuti need evakueerida või hävitada. Arhiivitöö on näidanud, et alati ei õnnestu kõiki jälgi kustutada. Ikka leidub kusagil kaudseid andmeid, mille likvideerimiseni pole hävitaja jõudnud. Nii on lugu ka Viktor Rausiga.

Märgid, kus Viktor Rausi kui KGB tegelase käsi mängus, leiab Jaanus Orgulase kohta koostatud KGB 10. osakonna väljasõidutoimikust. Seni oli J. Orgulasel õnnestunud käia 1966. aastal turistina Soomes, 1967. aastal Rumeenias, 1968. aastal SDV-s ja Poolas, 1969. aastal Bulgaarias. 1970. aastal sattus Jaanus Orgulase Soome väljasõidutaotlus Viktor Rausi kätte. Õnnetuseks juhtus Jaanus Orgulase isa vend olema Paul Orgulas, kel sõja ajal oli otsene kokkupuude hävitaja Oskar Rausiga. Ega palju enamat olnudki vaja. Viktor Raus esitas 2. juulil 1970 KGB-le niivõrd hävitava hinnangu tunnustatud näitleja kohta, ja nii, et see sulges kõik edasised välismaasõidud. Tegemist olevat tasakaalutu isikuga, kes armastab rohkelt napsi tarbida ja kaotab seetõttu täiesti enesekontrolli.⁵⁷ Ka Jaanus Orgulase abikaasa Aino väljasõiduvärvavad sulgusid, piirdudes 1969. aasta reisiga Jugoslaaviasse ja Ungarisse.

Kui Jaanus Orgulase puhul võis tegemist olla Viktor Rausi isikliku vimmaga Orgulaste vastu, seondult isa juhtumiga, siis edasisi nii lihtsalt ei seleta.

Voldemar Panso väljasõidutaotluse kontrollpaberid käisid 22.03.1973 Viktor Rausi Pagari tänava töölaualt läbi.⁵⁸ Takistusi sõidu puhul ette ei nähtud. Tegemist oli 5-päevase Draamateatri külalisetenduste reisiga Soome, äraütlemiseks oli raske põhjust leida. Ent KGB ei unustanud midagi. Septembris 1977 konstateeris KGB 5. osakond (seesama struktuuriüksus, kus ametis Viktor Raus), et neil on kompromiteerivaid andmeid Voldemar Panso kohta.⁵⁹ Panso lahkumiseni maisest ilmast oli jäänud paar kuud. Pole täpselt selge, mida KGB otseselt silmas pidas, kuid üsna ammu otsiti juba vastust küsimusele, millega tegeles Panso Saksa okupatsiooni ajal. Agentuurandmete põhjal oli saadud informatsioon, mida siiski tõestada ei suudetud. Kuuldavasti oli Panso Saksa okupatsiooni ajal esinenud raadios, kus kutsus eesti rahvast võitlema viimse veretilgani punaohu vastu. Samal, 1944. aastal olla ta esinenud raadiosaates „Võitleja tund“.⁶⁰ See kompromiteeriv materjal saatis Voldemar Pansot KGB kaustasid pidi aastaid, saamata siiski välissõitude puhul takistuseks. Seda lihtsal põhjusel – julgeolekul oli vaid agentuurvõrgu kaudu hangitud informatsioon, mitte aga konkreetsete isikute kinnitust sellele. Mõnel korral vist isegi tõdeti, et inimesed, kelle kaudu vastav informatsioon oli jõudnud agentuurvõrguni, olid surnud või nende elukohti ei õnnestunud tuvastada. Eks neid kompromiteerivaid faktoreid võis teisigi olla, kõiki lihtsalt ei fikseeritud meile arusaadavas vormis ja lahtiseletatult.

Viktor Rausi tarmukas töö viis otsapidi ka Arvo Pärдини. Tema tausta ja andmete kontrollimisel, mis dateeritud 31.05.1978, on märkusest loetav, et Arvo Pärdi rahvusvahelise

⁵³ ERAF, f. 138, n. 14, s. 148, l. 4.

⁵⁴ ERAF, f. 31, n. 79, s. 705, l. 6; ERAF, f. 138, n. 26, s. 12, l. 4.

⁵⁵ ERAF, f. 287, n. 53, l. 359, l. 6 p.

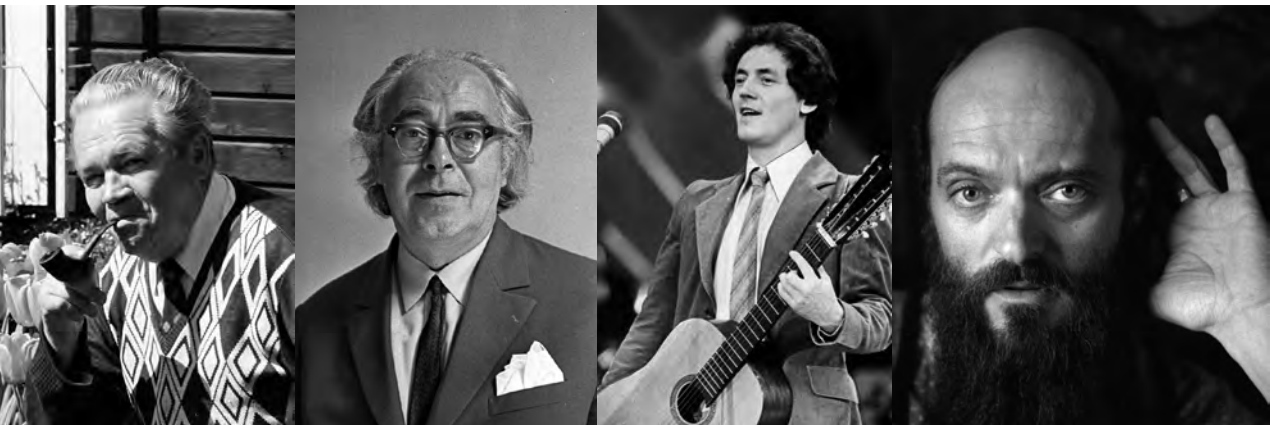
⁵⁶ E. Hion. Saatust ei valita, lk. 173.

⁵⁷ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 1257, l. 50. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Jaanus Orgulase kohta.

⁵⁸ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 841, l. 96. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Voldemar Panso kohta.

⁵⁹ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 841, l. 145p.

⁶⁰ Samas, l. 18, 21, 28 p, 33, 36, 38.

Viktor Rausi töö- ja jälgimisobjektid. Kultuuriinimesed: Jaanus Orgulas, Voldemar Panso, Jaak Joala, Arvo Pärt,

kirjavahetuse kohta oli koostatud õiend, mis asus sm. Rausi juures.⁶¹ Seega, otseselt öeldes, sobramine võõras kirjavahetuses. See on üldteada fakt, et kirjavahetus oli KGB kontrolli all. KGB-aegsest Arvo Pärdi väljasõidutoimiku kasutuslehest võib lugeda, et V. Rausi käes oli toimik pikemat aega, alates 26. veebruarist 1978 mitu kuud. Oli, mida uurida, sest tolleks ajaks oli Arvo Pärtil kirjavahetus 23 väliskorrespondendiga aastaist 1963–1978. See arv on punktuaalselt kirjas KGB õiendis. Niisiis, tegemist on üsna põhjaliku menetlusega. Tolle ja mitte ainult Viktor Rausi käes oleva materjali põhjal koostas ENSV KGB 5. osakonna ülema asetäitja alampolkovnik Kalle⁶² 06.06.1978 õiendi, mille järgi peeti Arvo Pärdi sõitu Itaaliasse ebaotstarbekaks.⁶³ KGB pahuruse põhjus oli arusaadav. Lisaks sellele, et Arvo Pärtil oli tolle aja kohta arvukas kirjavahetus välismaailmaga, külastas Pärtide korterit Tallinnas 1974. aasta juunis USA Moskva saatkonna II sekretäri abikaasa Eleonora Schotter. Kokkupuuteid oli rohkemgi.

Eleonora Schotter oli Arvo Pärdi loomingus suur austaja. Nõukogude Liidus ja eeskätt julgeolekuorganites, nagu muide praegusel Venemaalgi, levis laiaulatuslik USA-foobia. Kõik sellega seonduv oli taunitav, isegi tabu. Mõistagi ei leidunud seal kohta kellegi ameeriklase siirale muusikahuvile. Julgeolekul oli vähemasti 1975. aastast kujunenud arvamine, et Arvo Pärt kavatseb alaliselt elama asuda välismaale.⁶⁴ Valmis järjekordne dokument, kus Arvo Pärdi sõitu Itaaliasse peetakse ebaotstarbekaks, juba kõrgemal tasandil, mida kinnitab ENSV KGB ülema August Porgi allkiri.⁶⁵ Sama kehtib taotluse puhul sõita 1979. aastal Inglismaale, teose esietendusele. Komiteis leidsid sm. Laks⁶⁶ ja Väljas⁶⁷, et taotlust tuleb toetada, ja sõidud leidsid ikkagi aset.⁶⁸

Arvo Pärt kommenteeris ise juhtunut, et tal on see lugu väga hästi meeles. Ta tegi Itaalia sõiduga seoses päris korralikku lärmi.⁶⁹ Üks, mõnevõrra hilisem Arvo Pärdi seisukohavõtt on fikseeritud 16.02.1979 ja pistetud KGB õiendisse. Selles on mustvalgel kirjas

⁶¹ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 684, l. 48p. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Arvo Pärdi kohta. Kasutusluba saadud Arvo Pärtilt telefoni teel 27.01.2015.

⁶² Jüri Kalle (sünd. 1926 Venemaal) töötas julgeolekus operatiivvolinikuna 1951. aastast, esitsa Antslas, seejärel Elvas. Aastast 1955 Tallinnas Pagari t. 1 KGB peamajas. ERAF, f. 246, n. 43, s. 201, l. 2–4.

⁶³ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 684, l. 51–52.

⁶⁴ Samas, l. 51–52.

⁶⁵ Samas, l. 60.

⁶⁶ Leonhard Laks. EKP KK kultuuriosakonna juhataja 1978–1981, EKP KK juures asuva väljasõitude komisjoni liige.

⁶⁷ Vaino Väljas, EKP KK ideoloogiasekretär 1971–1980.

⁶⁸ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 684, l. 66.

⁶⁹ Arvo Pärdi telefonivestlus artikli autoriga 27.01.2015.

Ott Arder, Leonhard Lapin, Jüri Arrak, Heinz Valk. Fotod: Filmiarhiiv.

Arvo Pärdi rahulolematus: „Kui mind välismaale ei lasta, siis võib minust saada dissident, kuigi ma ei tahaks saada dissidendiks.“⁷⁰

Dissidenti Arvo Pärdist ei saanud, küll aga õnnestus tal pärast järjekindlaid pingutusi „raudse eesriide“ tagant pääseda vabasse maailma, kus temast sai üle ilma tuntud ja tunnustatud helilooja, kes ahistava Nõukogude režiimi kokkuvarisemise järel leidis taas tee kodumaale.

Viktor Rausi järjekordne „saavutus“ või töövõit oli Jaak Joala. KGB 5. osakonna vanemoperatiivvolinik Viktor Raus viis mais 1979 KGB hoones läbi profülaktilise vestluse Jaak Joalaga.⁷¹ Vestluse negatiivne hinnang Joalale sulges talle pikaks ajaks lääneriikide piirid.⁷² Alles 1987. aastal KGB leebus ja teda lubati Soome.⁷³

Viktor Raus krigistas KGB hammasrat-taid hoolsalt Leonhard Lapini puhul. Lapin ise kirjeldas KGB kontoris aruandmist järgmiselt: „Ma ei mäleta sedagi, mis ma kaks nädalat tagasi klubis purjuspäi tegin, saati

veel seda, mis toimus pool aastat tagasi,“ vastas Albert⁷⁴ ning keeldus igasugu tunnistustest. – „Küll me seda silmas peame, välismaale te igatahes kunagi ei saa,“ karjus vihane major Raus, justkui oleks lapselt kommi ära võtnud. – „Eks me näe,“ ülbis Albert vastu, aga sai puhtalt tulema.“⁷⁵

Mis siis juhtus? Kronoloogilises järjესtuses olid asjad nõnda. 1979. aastal kutsuti Lapin KGB peahoonesse profülaktilisele vestlusele seoses tema osalusega omakirjastusliku lehe „Poolpäevaleht“ kirjutise autorlusega. Sellest vestlusest avaldati omakorda artikkel omakirjanduslikus väljaandes „Lisandused“.⁷⁶ Ent Lapin vilistas ikkagi neile Viktor Rausi ähvardustele. ENSV KGB 5. osakonna ettekandest nähtub, et 25. aprillil 1980 kunstnike klubis⁷⁷ Lapin, olles üsna joobnud, karjus: „Elagu Eesti Vabariik!“, millele järgnes „Elagu fašistlik Eesti!“⁷⁸ See juhtum oli juba otseselt seotud Viktor Rausi alluvuses töötava Lemmik Lehtmetsa⁷⁹ tähelepanekutega KuKu klubis.

⁷⁰ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 684, l. 83p.

⁷¹ P. Erelt. KGB kiusas Jaak Joalat. – Eesti Ekspress, 15.10.2014, nr. 42.

⁷² ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 3437, l. 37–39. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Jaak Joala kohta.

⁷³ P. Erelt. KGB kiusas Jaak Joalat...

⁷⁴ Albert Trapez = Leonhard Lapin.

⁷⁵ L. Lapin. Siintallinn. Tallinn, 2014, lk. 169.

⁷⁶ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 7294, l. 62p. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Leonhard Lapini kohta. Leonhard Lapini poolt autorile antud tähtajatu kasutusluba alates 16.01.2015.

⁷⁷ Rahva seas tuntud KuKu klubi.

⁷⁸ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 7294, l. 62p.

⁷⁹ <https://www.riigiteataja.ee/akt/770027> Vaadatud 16.02.2015. – Lemmik Lehtmetsa julgeolekualane karjäär. Kaitsepolitseiameti teadaanne nr. 525, 12.02.2004.

Lapin ise kirjeldas juhtunut nõnda: „Üks meie lauas istunud blond noormees osutus aga KGB töötajaks, sellesama majori alluvaks, ning kutsus mind korrale, öeldes seejuures ausalt, et ta on julgeolekust. Kes aga saab purjus Lapinit keelata, kõige vähem mingi kagebešnik! Vihastusin, tõusin uuesti püsti ja hüüdsin: „Elagu vaba Eesti, elagu fašistlik Eesti!“ Blond ingel vaatas mind kivistunud pilgul ega öelnud midagi.“⁸⁰

Vestluses Leonhard Lapiniga avaldasin arusaamist, miks selline reageering.⁸¹ Oli ju ENSV-s võimudel ja julgeolekul kombeks sildistada Eesti Vabariiki fašistlikuks. Seda sama sildistust kostab ja kohtab aeg-ajalt tänapäevalgi. Eks Lapini hüüdlause teine pool ironiseeriski lauas istunud julgeolekutöötajat. Leonhard Lapini tülgausttekitavad kokkupuuted KGB-ga sellega ei piirdunud. Eriti pingeliseks kujunesid aga suhted siis, kui Aarne Vahtra, ENSV Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsuse juhataja, ei naasnud 1982. aasta septembris Pariisist. Selle asemel palus ta seal poliitilist varjupaika.⁸² Siinkohal astub Lapini ellu taas Viktor Raus, ainult telgitaguseid pidi. Nimelt leidis Nõukogude julgeolek, et Aarne Vahtrat kui riigiametnikku tuleb karmilt karistada. Tema suhtes algatati 3. novembril 1982 kriminaalasi. ENSV KGB algatatud kriminaalmenetluse käigus võeti ühe esimese asjana ette Aarne Vahtra korteri läbiotsimine. Läbiotsimise teostajana on 5. novembril 1982. a. protokollile alla kirjutanud Viktor Raus. Läbiotsimisel leiti väriline foto mõõtmatega 10 x 15 cm, millel on kujutatud kolm meesisikut ja üks naisisik.⁸³

Fotol⁸⁴ tundis major Raus ilmeksimatult ära Leonhard Lapini, kellega tal oli olnud korduvalt kokkupuuteid nii KuKu klubis kui ka KGB peahoones Pagari tänaval. Riukalikult valiti ülekuulamise päevaks 29. detsember 1982, mis on Leonhard Lapini sünnipäev. Ülekuulamine algas protokoll järgi kell 14.00 ja lõppes 17.45. Mõistagi tunti huvi ka foto vastu, millel Lapin peal: millal tehtud, miks, kes on fotol olevad teised isikud? Lapin väitis, et kaks isikut on Aarne Vahtra tuttavad, kelle nimesid ta ei tea. Enda kõrval oleva isiku tunnistas oma tuttavaks, kellega nad koos õige pea lahkusid A. Vahtra juurest.⁸⁵ Üldkokkuvõttes midagi kasulikku ja uurimise jaoks olulist ei õnnestunudki julgeolekuorganitel L. Lapinilt välja selgitada.

Aarne Vahtra kriminaalasja hoiti ooteasendis kuni 21. juunini 1990, et esimesel võimalusel mees riigireetmise eest kinni panna. Seda ei juhtunud. Aarne Vahtra suri 2011. aastal Kanadas.

Viimane kokkupuude Viktor Rausiga oli Leonhard Lapinil 1989. aastal, mil eks-KGB töötaja Raus kõnetas teda Tallinnas Laial tänaval, andes teada, et ta ei tööta enam Pagari tänaval, vaid ALMAVÜ-s.⁸⁶ Viimane asutus läks õige pea hingusele.

Leonhard Lapini mälestustest jookseb läbi Ott Arder, kes käis samuti profülaktistel vestlustel. Leonhard Lapini usutlusest tuli välja, et profülaktilise vestluse läbiviijaks oli ikka toosama julgeolekuohvitser Viktor Raus.⁸⁷ Kinnituse selle kohta, et KGB 5. osakond on 1979. aastal Ott Arderiga profülakteerimise läbi viinud, leiab tema venna Jaani

⁸⁰ L. Lapin. Major Rausi lahkumine. – Looming 2010, nr. 7, lk. 978, http://www.looming.ee/index2.php?archive_mode=article&articleid=409 – Vaadatud 27.01.2015.

⁸¹ Autori vestlus Leonhard Lapiniga leidis aset 16.01.2015. Ühtlasi sai identifitseeritud kolleeg Andres Lange-metsa abil blond noormees, kelleks oli julgeolekutöötaja Lemmik Lehtmetts. – Andres Langemetsa vastavasisuline e-kiri autorile 15.01.2015.

⁸² Aarne Vahtra juhtumi detailsemat kirjeldust vaata: Jaak Pihlau. Eestlaste põgenemised Läände: ärahüppajad I. – Tuna 2003, nr. 1, lk. 95; http://www.arhiiv.ee/public/TUNA/Artiklid_Biblio/PihlauJaak_Eestlaste_pogenemised_I_TUNA2003_1.pdf – Vaadatud 27.01.2015.

⁸³ ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10190, kd. 1, l. 53–54. – Aarne Vahtra KGB kriminaalasi.

⁸⁴ ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10190 lisa. – Foto paikneb Aarne Vahtra kriminaalasja lisade seas.

⁸⁵ ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10190, kd. 1, l. 117–121.

⁸⁶ L. Lapin. Major Rausi lahkumine. – Looming 2010, nr. 7, lk. 980, http://www.looming.ee/index2.php?archive_mode=article&articleid=409 – 27.01.2015.

⁸⁷ Autori vestlus Leonhard Lapiniga 23.01.2015.

väljasõidu ankeetandmete juurest.⁸⁸ Nõukogude korra ajal kontrollis KGB väljasõidutaotluste puhul üle ka lähisugulased, sestap on ka Ott Arderi andmed seal. Ott Arder ise kuni 1989. aastani väljasõidutaotlusi ei esitanud, kuid sellest ajast on ka tagasiviide KGB 5. osakonnale ja osaliselt Viktor Rausi tööle. Selle järgi on näha, et osundatakse nõukogudevastasele ja natsionalistliku loomuga „Poolpäevalehe“ levitamisele tema poolt. Ühtlasi viidatakse, et tema kohta on avatud KGB-s DGOR⁸⁹ nr. 42052.⁹⁰ ehk lühidalt öelduna – Ott Arderi ja teda ümbritsevate isikute jälgimistoimik. Sellegi toimiku olemasolu on ajas tagasi vaadatav ja peegeldas major Viktor Rausi pensionieelset tööpanust.

Viktor Rausi menetlusest, kui nii võib öelda, käisid läbi kunstnik Jüri Arraku taotlused sõitudeks Kanadasse 1982. ja Jugoslaaviasse 1984. aastal.⁹¹ Mõlemale taotlusele tuli KGB-lt eitav vastus ja selle juures oli kahtlusteta mängus ka julgeolekumajor Rausi käsi. Jüri Arrakule meenus veel üks seik. 1982. a. toimus Eesti Kunstnike Liidu delegatsiooni reis Moskvasse. Vagunisse oli end sättinud ka Viktor Raus, kes teatanud, et tema sõidab arhitektina.⁹² Sama fakti kinnitas täiesti sõltumatult mõni tund hiljem toimunud usutluses Heinz Valk.⁹³

Tundub, et üsna varajased kokkupuuted Viktor Rausiga olid Heinz Valgul. Aastal 1970 sai ta KuKu presidendiks ja kohe juhtus ka intsident, mis väärib lühiülevaadet. Heinz Valk ei teadnud toona, et KGB-lastele eraldati neli klubi liikmekaarti. Värske presidendina märkas Heinz Valk KuKusse sisenemas kahte tundmatut meest. Valk, vastse presi-

dendina, üritas korda luua ja liikmekaarti küsida.

„Üks neist, jässakas ja kandilise näoga mees, kes hiljem osutus KGB majoriks, perekonnanimega Raus, irvitas mulle näkku ja lausus üleoleva tooniga: „Teile, seltsimees Valk, ma oma kaarti küll ei näita!““ Konflikt keris edasi, kuni selleni, et Viktor Raus teatas, et neil on piisavalt andmeid tema trellide taha pistmiseks. Omakorda ärritunud Heinz Valk suskas vastu, eks pistke, ega te targemat ei oskagi.⁹⁴

Viktor Raus oli tutvunud Heinz Valgu materjalidega KGB-s. Seal on kirjas, et temaga peeti 1960. aastal profülaktiline vestlus tema natsionalistlike väljaütlemiste pärast. 1974. aastal on Heinz Valk jälle olnud natsionalistlikult meelestatud, viljelenud sotsialismile võõrapärast kunsti. Taas kord järgnes KGB profülaktiline vestlus.⁹⁵ Järgnes kolmaski profülaktiline vestlus 1983. aastal, järelkaja Keila kultuurimajas 1982. aasta detsembris väljaõeldule. Seekord heideti talle ette, et ta lubas endale võõraid arusaamu tsensuuri aadressil Nõukogude Liidus. Koondõiendile, mis dateeritud 18.09.1983, on kõige esimesena allkirja seadnud ENSV KGB 5. osakonna 1. jaoskonna vanemoperatiivvolinik major Viktor Raus. Toosama julgeolekutegelane on järgmiselgi aastal kribinud õiendit kirjutada, kus loetletud kõik Heinz Valgu puudused.⁹⁶

Mõnedel juhtudel leiab Heinz Valk oma raamatus, et Viktor Rausil võis esineda kunstnike veidrustest mööda vaatav käitumine. Näitena toob ta Henn Rooneeme juhtumi. „Teada-tuntud KGB major Raus istus

⁸⁸ ERAF.f. 130SM, n. 1, s. 1731, l. 131p. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik perekond Arderi kohta.

⁸⁹ DGOR – ДГОР – Дело групповой оперативной разработки. – Grupiviisilise operatiivtöötamise toimik. Toimik seati sisse grupi isikute tegevuse jälgimiseks, kelle puhul kahtlustati, et nad võivad tegeleda spionaaži või muidu vaenuliku tegevusega.

⁹⁰ ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1731, l. 229p.

⁹¹ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 6097, l. 58, 71p. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Jüri Arraku kohta. Kasutusluba alates 30.05.2008 kuni 2016. a.

⁹² Telefonivestlus Jüri Arrakuga 11.02.2015.

⁹³ Autori vestlus Heinz Valguga 11.02.2015.

⁹⁴ H. Valk. KuKu klubi kuldsed aastad. Tallinn, 2014, lk. 138–140.

⁹⁵ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 3320, l. 81p.–81. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Heinrich Valgu kohta. Kasutusluba alates 11.02.2015.

⁹⁶ Samas, l. 98p., 107 p.

ühel öhtul KuKus oma tavapärase kohas, kui korraga astus sisse 20. SS-diviisis teeninud graafik Henn Rooneem,“ meenutab Heinz Valk vaid ühte kurbnaljakat lugu, millistest omaaegse kinnise klubi seinad pakatavad. „Kui Rooneem oli natuke sopsus, lõi ta KuKusse tulles alati kannad kokku, tõstis käe üles ja hüüdis üle saali: Heil Hitler! Nii ka sel öhtul. Nii kui tuttavat graafikut Ennosaart nägi, kordus sama protseduur. Et Rooneem Rausi ei tundnud, torkas ta oma terava sõrme mehele otsaette ja küsis Ennosaare käest, kes see kumminina niisugune on. Ennosaar tõusis püsti: palun saage tuttavaks, kunstnik Rooneem – KGB major Raus. Vaesel Rooneemel hakkas moka võbisema nagu jänesel boa ees. Saanud hingamise korda, poetas ta mokaotsast, et tal on kiire. Aga ei juhtunud midagi...“⁹⁷

Tegelikkuses juhtus küll! Henn Rohuneeme abikaasa väljasõidutaotlused 1970-ndail ja 1980-ndail aastail Rootsi lükkasid julgeolekuorganid tagasi.⁹⁸ Varasematele Rootsi sõidu taotlustele polnud julgeolek takistusi teinud. Kas nüüd otseselt, aga kaudselt olid siin mängus Viktor Rausi käed.

Teine juhtum seondub näitleja Heino Mandriga. Viimane hakkas alkoholiuimas siunama Nõukogude võimu, Vene valitsust jne. Raevunud Mandrit asus rahustama Viktor Raus, kellel see lõpuks õnnestus. Heinz Valk teeb ennatliku järelduse, et võib-olla just Rausi „asjatundliku“ soovitusel toel omistatigi Mandrile teenelise näitleja tiitel ja lõpuks isegi ENSV rahvakunstniku oma.⁹⁹ Viktor Rausi käest käisid küll 1981. aastal läbi Heino Mandri materjalid, ent ikkagi kompromiteeriva materjali otsingu kontekstis.¹⁰⁰ ENSV rahvakunstniku tiitli omistamine 1986. a.

Heino Mandrile ning selle seostamine Viktor Rausiga ei saa olla tõene. 1985. aastast oli julgeolekumajor Raus pensionil. Küll aga tuleks silmas pidada, et Heino Mandri oli KGB usaldusisik, mis võimaldas tal pääseda välismaistele külalissetendustele.¹⁰¹ Selline staatus ei omistatud vabatahtlikkuse alusel, vaid enamasti surve, psühholoogilise surve tingimustes. Pole kahtlust, et niisugune olukord tekitas pingeseisundi, mille väljaelamine vallandas Mandril aeg-ajalt Nõukogude korra ohjeldamatu sarjamise. See omakorda kannustas Viktor Rausi vaigistamisaktsioonile, sest tema kahtlemata teadis salajastest paberitest, kellega oli tegemist. Institutsiooni au eest tuli seista, vältida hullemat, summutada protestivaim. Sellega sai Viktor Raus tol juhtumil hakkama. Suurem skandaal jäi tulemata.

Viktor Rausi tegevusampluaa hulka kuulus ka agentide värbamine. See oli protseduur, mille telgitaguseid hoiti eriti varjul, neist protseduuridest on jälgi väga vähe. Ometi tuleb siingi ette üllatusi. Veikko Kiiver oli 1980-ndail aastail Filharmoonia Kammerkoori laulja. Kontsertreisidele välismaale tal kaasa minna ei õnnestunud. Alati toimus viimasel hetkel äraütlemine. Veikko Kiiver otsustas ise julgeolekust uurida, milles asi. Tema avameelne kirjeldus värbamiskatsesest on üsna ilmekas: „Mulle määrati kohtumine mingisse restorani. Julgeolekumehed olid kahekesi. Üks tutvustas ennast Rein Antonina¹⁰², teise nimi oli Viktor Raus. Mehed tegid mulle lõuna välja ja püüdsid konjakiga kostitada. Viimasest, peale ühe korra, ma küll alati keeldusin. Ise ei tellinud nad endale alkoholi mitte kunagi. Neil olevat tööaeg, sellepärast. Mehed olid täiesti teadlikud põh-

⁹⁷ J. Kulli. H. Valk: Kuku oli nagu vaimne sanatoorium. – Öhtuleht, 02.02.2010; <http://www.ohtuleht.ee/364961/heinz-valk-kuku-oli-nagu-vaimne-sanatoorium> – Vaadatud 03.02.2015.

⁹⁸ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 4283. – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Maie Rooneeme kohta.

⁹⁹ H. Valk. KuKu klubi kuldsed aastad. Tallinn, 2014, lk. 154–156.

¹⁰⁰ ERAF, f. 136SM, n. 1, s. 4482, l. 90p., toimiku julgeolekuaegne kasutusleht – KGB 10. osakonna väljasõidutoimik Heino Mandri kohta.

¹⁰¹ I. Jürjo. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, 1996, lk. 252.

¹⁰² Rein Anton (s. 1951. a. Rakkes). ENSV KGB operatiivvolinik 1974. aastast, 1979. aastast vanemoperatiivvolinik. 1980. a. oli tema NLKP-sse astumisel soovitajaks muu hulgas Viktor Raus. ERAF, f. 9521, n. 9, s. 13, l. 1–3.

justest, miks mind välismaale ei lasta. Kuid samas alustasid ka räiget rünnakut: hakaku ma neile informaatoriks, küllap siis leitakse lõpuks võimalus ka minu probleemist jagusaamiseks. Et annad meile teada, mida kollektiivis või tutvusringkonnas räägitakse jne. Neid huvitas absoluutselt kõik. Vastutasuks pakkusid nad mulle kõikvõimalikke hüvesid – korterit, raha... Selle mänguga ei tahtnud aga mina kuidagi kaasa minna.”¹⁰³

Viktor Rausi ja tema kolleegi püüdlused osutusid lõppkokkuvõttes tarbetuks. Veikko Kiiveri otsustav vastus oli: „Siis teatasingi lõpuks neile, et nuhki minust siiski ei saa. Ma olen muusik.”¹⁰⁴ Meelekindlus julgeolekuga suhtlemisel andis teinekord paremaid tulemusi kui püüd kavaldada, laveerida, mõningasi järeleandmisi teha, otsida kompromisse. Eelnevate juhtumite kirjeldustest leiab piisavalt näiteid, mis kinnitavad meelekindluse tähtsust.

Rauside saaga lõppu sobib hästi üks Heinz Valgu viimaseid kohtumisi julgeolekumajoriga: „Nägin Rausi 1988. aasta suvel vaid korra, kui ta tänaval mööda tõtates mind peatas ja lausus: „Kuule, Heinz, ütle oma sõpradele, et te võite lehvitada oma lippe ja laulda oma laule, kuid pidage üht asja meele – niipea kui hakkate Nõukogude Liidust välja astuma, hakkavad tankiroomikud krõbisema!”“¹⁰⁵ Heinz Valk jäi mõtisklema, kas see oli hoiatus, ähvardus või lihtsalt informatsioon. Tegelikult oli siin nii ühte, teist kui ka kolmandat. Tegemist oli sõrmeviibutusega, millest Viktor Rausi taoline mees ei suutnud loobuda pensionipõlveski. Olles üritanud terve elu inimesi nõukogulike standardite järgi paika panna, ei olnud tal kerge sellest loobuda nüüdki, kui vastavate hoobade puudumine seda enam ei võimaldanud. Mis teha! KGB-lane jäi KGB-laseks ka erus.

Võttes kokku perekond Rauside võitlustee, võib öelda, et see oli esialgu eufooriast kantud, täis uskumist valitud tee ainuõigsusse. Tagasilöögid tulid juba 1940/41. aastal

ja vahetult sõja järel, kui oli näha, et rahvas ei lähegi uue võimuga kaasa. Järgnesid raev ja viha, mis kandsid neid vist läbi elu. Ehkki Viktor Rausile ei saanud osaks julgeolekutöös metsavendadega tegeleda, näitab tema südamepuistamisena tunduv mõttelend KuKu klubis Heinz Valgu ees, millise sanga-rikuju ta oli endast enda jaoks loonud.

Oskar Rausi hakkas Nõukogude võim kujutama kui kangelast, kel tuli minna kangelassurma, osundamata seejuures tema reaalsele tegudele. See kutsus esile rahva tõsise pahameele, oli ju tegemist siiski oma kodukandi Vaivara hävitaja ning lihtlase mõrvariga. Tema järeltulijad võtsid omaks isa ümber kujundatud kangelase oreooli ja vihast kannustatuna asusid analoogilisele teele. Tahtmata kõike toimunut näha objektiivselt.

Ajad olid muutunud ja perekonna noorimal võsul Viktor Rausil ei olnud võimalust kuigi palju metsavendade hävitustegevuses osaleda. See-eest osutus tegevusvaldkond märksa avaramaks – tema osaks sai loomeinimeste hingi hävitustegevusega muserdada.

Valdur Ohmann

(1958), MA, teadus- ja publitseerimisbüroo
peaspetsialist, Rahvusrhiiv,
Maneeži 4, 15019, Tallinn,
Valdur Ohmann@ra.ee

¹⁰³ V. Kiiver. Laulja reetis kodumaa. – Elu Kiri 2001, nr. 9, lk. 17.

¹⁰⁴ Samas.

¹⁰⁵ H. Valk. KuKu klubi kuldsed aastad, lk. 180.